

УДК 78.071.1(477):271.4(477)-722.53
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-21>

Ірина МАТІЙЧИН,

orcid.org/0000-0003-2153-8689

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *irunam65@ukr.net*

Ірина БЕРМЕС,

orcid.org/0000-0001-5752-9878

доктор мистецтвознавства, професор,

завідувачка кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *irunabermes@ukr.net*

МАРІЙСЬКИЙ КУЛЬТ У ТВОРЧОСТІ ОТЦЯ ЙОСИФА КИШАКЕВИЧА

У статті розглядається марійська творчість священника, диригента, композитора, педагога, громадського діяча Йосифа Кишакевича, творча діяльність якого припадає на останні роки XIX ст. – першу половину XX ст. Попри доволі розлогу і різноманітну творчу спадщину мистця (переважно у царині хорової музики), тривалий час вона була призабута, і тільки з постанням незалежності України починає звучати в українських храмах та на концертній сцені, здебільшого на заході України. Мета статті – показати відображення марійського культу у творчій спадщині Й. Кишакевича та привернути увагу мистецької спільноти до його марійської творчості.

Й. Кишакевич склонував понад 80 духовних пісень, половина з яких присвячена Господу, півтора десятка – Божій Матері, решта мають інші призначення. Пісні до Богородиці відзначаються особливою теплотою, мелодизмом романсового типу, а також властивою духовним пісням цього часу патріотичністю. Прикметним є сприймання Діви Марії не тільки як Матері Божої, а й небесної покровительки української землі, людська природа якої близька і зрозуміла кожному. Звідси й відповідна інтимність виразу, прагнення у молитвах та піснях наблизитися до Богородиці. Наймасштабнішим твором Й. Кишакевича, присвяченим Діві Марії, є кантата «Радуйся Мати», написана 1903 року і редагована композитором напередодні свята «Українська молодь Христові», яке відбулося у Львові у травні 1933 року. Кантата свого часу була тепло сприйнята слухачами і отримала схвальні відгуки у пресі.

Марійська творчість Йосифа Кишакевича є важливою складовою духовної спадщини композитора. У ній відобразився притаманний українському народові культ Богородиці. Марійська творчість Й. Кишакевича не тільки виражала його релігійні почуття як священника і композитора, вона ще й мала дидактичне значення і відповідала очікуванню подвижників галицького хорового руху кінця XIX – перших десятиліть XX ст., які у той час відчували нестачу відповідного україномовного репертуару. Створивши присвячені Діві Марії духовні пісні та кантату «Радуйся Мати», Й. Кишакевич дав змогу поповнити паралітургійний репертуар хорових колективів молодіжного, релігійного, просвітницького спрямування, а також сприяв піднесенню національно-патріотичного, художнього та професійного рівня української хорової культури в Галичині.

Ключові слова: культ Богородиці, Йосиф Кишакевич, марійська творчість, духовні пісні, кантата.

Iryna MATIYCHYN,

orcid.org/0000-0003-2153-8689

Candidate of Art Criticism, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Vocal and Choral, Choreographic and Visual Arts
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *irunam65@ukr.net*

Iryna BERMES,

orcid.org/0000-0001-5752-9878

PhD hab. in Arts, Professor,

Head of the Department of Vocal and Choral, Choreographic and Visual Arts
Drohobych Ivan Franko State Pedagogic University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *irunabermes@ukr.net*

CULT OF BLESSED VIRGIN MARY IN FATHER JOSYP KYSHAKEVYCH'S CREATIVE WORKS

The aim of this research paper is to highlight Josyp Kyshakevych's music legacy devoted to the cult of the Blessed Virgin Mary. Josyp Kyshakevych was a priest, conductor, composer, teacher, and public figure. His creative work dates back to the late 19th and early 20th centuries. Although his music legacy was rather substantial and diverse (mainly in

the field of choral music), it was somewhat forgotten for a long time, and only after the independence of Ukraine began to sound in Ukrainian churches and on the concert stage, mostly in the west of Ukraine. This paper aims at highlighting the cult of the Blessed Virgin Mary in Josyp Kyshakevych's music legacy and to draw the music community's attention to his works devoted to it.

Josyp Kyshakevych composed more than 80 spiritual songs, half of which were dedicated to the Lord, a dozen and a half – to the Mother of God, and the rest – to other themes. His songs dedicated to the Mother of God are characterized by special warmth, romantic-type melodism, as well as patriotism typical of spiritual songs of that time. It is notable that the Virgin Mary is perceived not only as the Mother of God, but also as the heavenly patroness of the Ukrainian land, whose human nature is close and understandable to everyone. His works are permeated with the deepest intimacy and the desire to get closer to the Mother of God in prayers and songs.

J. Kyshakevych's cantata "Rejoice, Mother" figures prominently among his works dedicated to the Virgin Mary. J. Kyshakevych composed it in 1903, and edited on the eve of the event "Ukrainian Youth of Christ", which took place in Lviv in May 1933. The cantata was warmly received by the audience and was praised in the press.

Josyp Kyshakevych's music dedicated to the Virgin Mary is an important component of the composer's spiritual heritage. It reflected the cult of the Mother of God inherent to the Ukrainian people. Josyp Kyshakevych's works not only expressed his religious feelings as a priest and composer, but also had didactic significance and met the expectations of the choral music ascetics of Halychyna in the late 19th and the first decades of the 20th century, who lacked the Ukrainian-language repertoire. Josyp Kyshakevych's spiritual songs dedicated to the Virgin Mary and the cantata "Rejoice, Mother," expanded the paraliturgical repertoire of youth, religious and other choirs, as well as contributed to the elevation of the national-patriotic, artistic and professional level of Ukrainian choral culture in Halychyna.

Key words: *cult of the Mother of God, Josyp Kyshakevych, music legacy devoted to the cult of the Blessed Virgin Mary, spiritual songs, cantata.*

Постановка проблеми. Культ Богородиці в українській культурі сягає давніх часів християнізації Русі. Його формування, як небезпідставно зауважує Г. Лужницький, відбувалося на сприятливому ґрунті симбіозу дохристиянського культу Матері-землі та похідного від нього культу жінки-матері (Лужницький, 1954: 439-440), а засвоєння – на тлі емоційно-чуттєвого сприйняття страждальної долі Матері (Богоматері), яка віддала (а в узагальненому образі українських матерів віддавала і віддає у наш час!) свого сина на смерть заради захисту високих цінностей та ідеалів. На честь Матері Божої будувалися храми (зокрема перша руська церква, відома як Десятинна) малювалися ікони («Бо центр Маріинського культу був там, де була чудотворна ікона Богородиці» (Щурат, 1910: 4)), створювалися духовні пісні.

Українська іконописна традиція, опираючись здебільшого саме на вшанування Діви Марії, інспірувала появу значної кількості духовних пісень, присвячених чудотворним іконам (Богородиці почаївської, барської, бердичівської, самбірської, тернопільської і т. д.). Чудотворні ікони, попри свою мистецьку вартість, володіли, як писав В. Щурат, без порівняння важливішою атракційною силою, «що коренить ся у вікових національно-релігійних традиціях» (Щурат, Утеча), тому часто ставали здобиччю сусідніх Московії чи Польщі, «щоб разом із релігійним центром, перенести на чужу, ворожу землю, тяготіння до ворожого політичного центру» (Лужницький, 1954: 441).

Якщо написання ікон на теренах України сягає часів Середньовіччя (відомий факт вивезення

Андрієм Боголюбським у 1155 році з Вишгорода до Володимира Богородичної ікони), то творення іконославильних пісень спостерігаємо з другої половини XVII ст. Як пише дослідник давньоукраїнської духовної пісні Ю. Медведик, «тільки богородичних кантів другої половини XVII – XVIII ст., як свідчать тогочасні рукописні співаники та стародруки, було створено близько сотні» (Медведик, 1999: 71). Ще понад сотню богородичних пісень знаходимо у церковних співаниках кінця XIX – першої половини XX ст. (друга хвиля українського духовного піснетворення), хоча іконославильними є тільки деякі з них, інші ж присвячені важливим подіям життя Діви Марії (на Різдво, на Покров, на Введення в храм, на Непорочне зачаття, на Благовіщення, на Сострадання, на Успення), або ж є просто молитовними піснями.

До згаданої хвилі духовного піснетворення (нововасиліянський період) належить отець Йосиф Кишакевич, знаний свого часу диригент, композитор, педагог, громадський діяч. Цьогоріч минає 150 років з дня його народження, тому важливо привернути увагу до тих аспектів діяльності мистця, які ще недостатньо висвітлені, зокрема, до його богородичної творчості.

Аналіз досліджень. Висвітленню творчої біографії Й. Кишакевича присвятили свої монографії Л. Кияновська (1997) та В. Гордієнко (1998), які заклали основу для вивчення творчості забутого у радянський період композитора. Від часу виходу згаданих праць минуло майже 25 років, за цей час вийшло у світ кілька публікацій, що висвітлювали різні аспекти діяльності Й. Кишакевича, зокрема статті Ж. Зваричук, С. Дацюка, Г. Стець, І. Матійчин,

О. Гентош та Л. Петренка. Проте залишилося чимало малодосліджених проблем, пов'язаних із творчістю визначного галицького мистця.

Мета статті – показати відображення марійського культу у творчій спадщині Й. Кишакевича та привернути увагу до його марійської творчості.

Виклад основного матеріалу. Й. Кишакевич скомпонував понад 80 духовних пісень, половина з яких присвячена Господу, півтора десятка – Божій Матері, решта мають інше призначення. Найбільш відомими залишаються такі пісні марійського спрямування: «З плачем, сльозами», «Коли утомлений», «Мати Маріє», «Царице неба, Діво Маріє», «Маріє Діво, мая царице», «Пречиста Діво, Мати Маріє», «О спомагай нас, Діво Маріє», «Радуйся, радуй, Діво Маріє» та ін. Перші дві з них написані на слова Й. Кишакевича, інші – на слова різних авторів, більшість з яких на сьогодні не ідентифіковані. Часто пісні мають кілька варіантів, адже писалися для різних хорових складів, з якими свого часу працював композитор.

Пісні до Богородиці відзначаються особливою теплою, мелодизмом романсового типу, а також властивою духовним пісням цього часу патріотичністю. Так, О. Рудакевич (2000: 134) зазначає: «Національна ідея українського народу звучить велично і натхненно у рядках «Українського краю Крале і Мати» о. Й. Кишакевича» (у початковому варіанті «Руського краю крале і мати», слова М. Курцеби). Прикметним є сприймання Діви Марії не тільки як Матері Божої, а й небесної покровительки української землі, людська природа якої близька і зрозуміла кожному. Звідси й відповідна інтимність виразу, прагнення у молитвах та піснях наблизитися до Богородиці.

Вболівання за рідний край та долю народу втілені в багатьох піснях Й. Кишакевича, а у пісні «Ми тебе любим, о наша Мати» (сл. М. Курцеби, муз. Й. Кишакевича) у зверненні до Марії звучить впевненість, «що під могутим твоїм проводом станемо вольним слави народом, Всеможна княжно нашого краю» (Кишакевич, 2003: 87). Пісня відзначається лаконічністю і чіткістю побудови, пружним ритмом, пом'якшеним розспівуванням голосних звуків, ствердним характером, стремлінням мелодичних хвиль до інтонаційної вершини. Й. Кишакевич майстерно вклинює у плавний рух хорових партій висхідні стрибки (особливо виразні у верхньому голосі); легкого загострення звучанню додають прохідні хроматизми, секундові поєднання суміжних голосів в терцквартакордовій гармонії; знакові слова відзначаються акцентами.

До найбільш глибоких і художньо продуманих духовнопісенних творів Й. Кишакевича Л. Кия-

новська зараховує богородичну пісню «З плачем сльозами»: «Строго діатонічна мелодія, подана у верхньому голосі, поступово збагачується витонченими хроматизованими барвами у гармонічній вертикалі. Цей прийом драматизує емоційну палітру твору і водночас достоменно відповідає змісту слів» (Кияновська, 1997: 42). На відміну від попередньої, пісня написана у мінорній тональності, лірична мелодія сповнена сумних інтонацій із переважанням низхідного руху. Музична строфа має форму періоду з невеликою кодою (повторення останнього рядка стовпчика). Про популярність пісні Й. Кишакевича свідчить той факт, що на її мелодію написано ще принаймні дві духовні пісні («Земле святая» та «Многостраждальная Божая Мати» М. Дороцького).

Серед марійських пісень композитора особливе місце займає католицький гімн «О спомагай нас, Діво Маріє», приурочений до свята «Українська молодь Христові», яке відбулося у Львові (травень 1933 року). За спогадами вчительки Анни Власенко-Бойцун (1983), після цього свята («здвигу») гімн став дуже популярним у Галичині, його із задоволенням співали її учні навіть після приходу Радянської влади, хоч і напіввідпільно. З цією піснею греко-католицькі монашки вирушали на заслання, відмовившись перейти до московського православ'я після ліквідації УГКЦ (Історія дому), її мелодія звучала у воркутинських таборах (Хворостовська, 2014), нагадуючи українцям рідну домівку, співали її перед першим вільним мітингом у Львові, присвяченим Шевченківським дням (березень 1989 р.) (Чекальський, 1989), під час історичного походу за легалізацію УГКЦ (вересень 1989 р.) (Овсяник, 1989), з нею постало відродження руху «Українська молодь Христові» 1990 року (Хворостовська, Той з'їзд), співають її і в наші дні церковні хори, дитячі ансамблі, а в професійному опрацюванні – і академічні хорові колективи («Дударик» (Співай, Україно), камерний хор Тернопільської обласної філармонії (О спомагай нас) та інші). За назвою пісні у 1938 році редемптористами був виданий Марійський ювілейний календар-альманах «О спомагай нас Діво Маріє!..» на 1939 рік (Львів, Станиславів). У ньому зазначено, що цей гімн у французькому оригіналі 1914 р. був привезений до василіян у Лаврові бельгійським редемптористом о. Йосифом Схрейверсом і там перекладений на українську мову бр. Дзібою. Інші джерела свідчать про хорватське походження тексту пісні (Хворостовська, Той з'їзд). Позатим, саме аранжування Й. Кишакевича зробило її такою популярною на теренах України.

На святковій академії «Українська молодь Христові» прозвучав ще один твір Й. Кишакевича, написаний ще 1903 року – кантата «Радуйся Мати». Наймасштабніший із творів композитора марійської тематики прозвучав у виконанні мішаного хору та симфонічного оркестру (кер. І. Гриневецький). Як стверджує В. Гордієнко, спеціально до свята Й. Кишакевич наново опрацював і переінструментував композицію (Гордієнко, 1998: 46). Виконання кантати викликало шквал оплесків, а згодом отримало позитивні відгуки у тогочасній пресі. Так, Т. Шухевич у часописі «Діло» написав: «Композиція сама дуже мелодійна і приступна, знаменито написана на хор, зробила помітне враження на публіку, яка винагородила композитора і диригента рясними оплесками» (З концертної, 1933: 3). В. Барвінський назвав кантату «Радуйся Мати» Й. Кишакевича та ораторію «Христос» Ф. Мендельсона «головними стовпами програми академії» (Святочна академія, 1933: 2), а Б. Кудрик відзначив добірну гармонізацію кантати (Музичний фінал, 1933: 3).

Твір «Радуйся Мати» Й. Кишакевича (автор поетичного тексту не вказаний) написаний для мішаного хору у супроводі фортепіано, згодом був інструментований композитором для оркестру і саме так виконувався на згаданих імпрезах. Напрочуд мелодійна і легка для сприйняття композиція за своїми музичними характеристиками (теситурними, фактурними, ладо-гармонічними) доволі вибаглива, тому доступна тільки вишколеним хоровим колективам. Структурно кантата вкладається у тричастинну побудову з розгорненою серединою наскрізної форми (у якій можна виокремити три музичні фрагменти) та невеликою кодою. Основна тональність твору – Es-dur, проте середня частина модулює у тональності субдомінантової групи (As-dur – f-moll), плавно готуючи перехід до початкової тональності у III ч. через обігрування D₇. Розмір $\frac{3}{4}$ залишається незмінним упродовж цілого твору.

Перша і третя частини композиції є ідентичними як за поетичним текстом, так і за музичним його втіленням. Прославна життєствердна музика («Радуйся Мати нашого краю») звучить у гомофонно-гармонічному викладі, причому ланцюг коротких мелодичних хвильок-фраз накладається на безперервний рух майстерно виписаних хорових партій, що супроводжують мелодію (сопрано). На тлі плинного музичного потоку легким бризом проступають обриси прикрашених мелізмами мелодичних хвиль, вершини яких часто підкреслені м'якими акцентами. Колихальність музичної тканини закладена і в метро-ритмічних особливостях крайніх частин кантати (тридольний розмір, м'який пунктирний ритм, згладжений розпівуванням голосних та плавним звуковеденням, в ритмоформулах якого проглядається імітація розгойдування).

Середня частина кантати розпочинається зі зміни тональності (As-dur) та характеру – більш спокійного, розповідного, відповідного змісту поетичного тексту («Княжий наш прадід храм Тобі ставив»). Ускладнюється гармонічний план (відхилення у Des-dur, C-dur, B-dur; прохідні хроматизми). При модуляції у f-moll («Днесь в Іржавці, Ти в Гошеві плачеш») характер твору стає більш схвильованим, експресивним, динамічним (від скорботного до життєствердного з потужною прославною кульмінацією), загострюється гармонія (низка відхилень, секундові поєднання суміжних голосів), ущільнюється фактура (від триголосся жіночих голосів на початку фрагменту до *divisi* всіх, окрім альта, хорових партій у кульмінації), ускладнюються теситурні умови для верхніх голосів. Слова прославної кульмінації («Честь Тобі, слава, віри кринице, Мати Царице, радуйся») стають текстовою основою наступного урочистого за характером поліфонічного фрагменту (f-moll), тему в якому проводить спочатку басова партія (*marcato*), а далі – сопранова при гармонічній підтримці жіночих голосів. Інші партії доповнюють звучання теми короткими чи більш розлогими репліками «Радуйся», «Честь Тобі»; періодично репліки різних груп голосів чергуються в імітаційному проведенні з різними динамічними відтінками. Таким чином, у доволі стислому фрагменті використано різні типи поліфонічного викладу. Завершує середню частину ще одна кульмінація на словах «Радуйся, Мати, радуйся», якій, як і попередній, притаманні *divisi* хорових партій, граничне наростання гучності, застосування верхніх регістрів голосів. Дуже органічно в гармонічному плані та через текстові повторення середня частина підводить до завершення твору – III частини («Радуйся Мати нашого краю»).

Завершує композицію невелика поліфонічна кода, побудована на контрастному чергуванні реплік «Радуйся» чоловічих та жіночих хорових партій. Попри подібність із завершальним фрагментом середньої частини, кода не повторює його мотивів, протиставляючи статиці терпких акордів чоловічих партій мелодичні хвилі інструментального типу у сопрано з елементарною гармонічною підтримкою альтової партії.

Обрамлює хоровий виклад музичного матеріалу невеликий інструментальний вступ, побудований на матеріалі першої частини, та кількаторактове

ювілейне завершення. Супровід твору здебільшого дублює виклад хорової партитури, насичуючи її октавними ходами та ущільнюючи музичну тканину додатковими співзвуччями. У середній частині характер супроводу міняється, гнучко відображаючи зміни в художньо-образній сфері кантати. Поза тим, підтримуюча роль інструментального супроводу залишається, і це не дивно, зважаючи на освіту, рід діяльності та музичні вподобання священника, хорового диригента і композитора Й. Кишакевича.

Показово, що саме випуском кантати «Радуйся Мати» (1933, № 22) Й. Кишакевич завершує видання циклу своїх духовних творів. Та його композиції продовжують звучати на урочистих імпрезах, святкуваннях ювілейних дат, учнівських та церковних концертах. Зокрема, Академія отців Редемптористів на честь 900-ліття проголошення Богородиці Царицею України, проведена у грудні 1937 р., завершувалася твором «Радуйся Мати» Й. Кишакевича (Гордієнко, 1998: 47).

У своїй Марійській творчості Й. Кишакевич взорувався на кращі зразки паралітургійних пісень до Діви Марії, зібраних у василянському збірнику «Богогласник» (Почаїв, 1791) та його чисельних

перевиданнях, а також на західноєвропейську духовнопісенну традицію, зокрема польську. Не дивно, що в нечисельній колекції композитора, яка знаходиться у Відділі мистецтв ЛНБ ім. В. Стефаніка, зберігся польський співаник «Marya, krolowa piesni» К. Любецького (Краків, 1907).

Висновки. Марійська творчість Йосифа Кишакевича є важливою складовою духовної спадщини композитора. У ній відобразився притаманний українському народові культ Богородиці. Марійська творчість Й. Кишакевича не тільки виражала його релігійні почуття як священника і композитора, вона ще й мала дидактичне значення і відповідала очікуванням подвижників галицького хорового руху кінця XIX – перших десятиліть XX ст., які у той час відчували нестачу відповідного україномовного репертуару. Створивши присвячені Діви Марії духовні пісні та кантату «Радуйся Мати», Й. Кишакевич дав змогу поповнити паралітургійний репертуар хорових колективів молодіжного, релігійного, просвітницького спрямування, а також сприяв піднесенню національно-патріотичного, художнього та професійного рівня української хорової культури в Галичині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власенко-Бойцун А. У Різдвяний час 1940 року. *Свобода*. 1983. № 2. С. 2. URL: <https://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1983/Svoboda-1983-002.pdf> (дата звернення: 11.11.22)
2. Гордієнко В. Композитор о. Йосиф Кишакевич. Львів: Поклик сумління, 1998. 111 с.
3. З концертної сали. *Діло*. 1933. № 117. С. 3.
4. Історія дому Сестер Службниць у Трускавці. URL: https://ssmi-ua.org/domy_truskavets.html (дата звернення: 11.11.22)
5. Кишакевич Й. Духовні твори. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. 162 с. С. 87.
6. Кияновська Л. Творчість отця Йосифа Кишакевича. Львів: Поклик сумління, 1997. 95 с.
7. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Філядельфія: Провидіння, 1954. С. 439-440. 724 с.
8. «Марійський календар-альманах» на 1939 рік. *Чтиво*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Mariiskyi_kalendars_almanakh/Na_1939_rik/ (дата звернення: 08.11.22)
9. Медведик Ю. Українські богородичні канти другої половини XVII – XVIII ст. *Народна творчість та етнологія*. Київ, 1999. № 4. С. 71-80. С. 71.
10. Музичний фінал свята. *Мета*. 1933. № 19. С. 3.
11. Овсяник Ю. Катакомбна Церква здивувала світ. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/26977> 26.07.22 (дата звернення: 06.09.22)
12. О спомагай нас, Діво Маріє. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2kokUNHfegs> (дата звернення: 06.11.22)
13. Рудакевич О. Українська національна ідея в духовній музиці Галичини у XIX ст. *Київська церква*. 2000. № 3 (9). С. 133–135.
14. Святочна академія. *Новий час*. 1933. 11 травня. 1933. С. 2.
15. Співай Україно. Хорові твори (для молодшого складу). Львів, 2008. 100 с.
16. Хворостовська О. Музика і священство – два крила його душі. *Львівська пошта*. 2014. № 46. URL: <https://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/24999> 26.07.22 (дата звернення: 26.07.22)
17. Хворостовська О. «Той з'їзд став нашим першим Майданом»: до 30-ліття з'їзду «Українська молодь – Христові». *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/toj-zyizd-stav-nashim-pershim-majdanom-do-30-littya-zyizdu-ukrayinska-molod-hristovi_n113080 (дата звернення: 11.11.22)
18. Чекальський Р. Весна відродженого Пласту в 1989 році. Спогади першого голови. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/05/30/155746/> (дата звернення: 26.07.22)
19. Щурат В. Маріїнський культ на українських землях давньої польської держави. Львів, 1910. 21 с. С. 4.
20. Щурат В. Утеча з Почаєва. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/2844> (дата звернення: 06.11.22)

REFERENCES

1. Vlasenko-Boytun A. U Rizdvyanuy chas 1940 roku. [At Christmas time in 1940] *Svoboda*. 1983. № 2. p. 2. URL: <https://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1983/Svoboda-1983-002.pdf> [in Ukrainian].
2. Hordiyenko V. Kompozytor o. Yosyf Kyshakevych. [Composer Fr. Josyp Kyshakevych]. Lviv: *Poklyk sumlinnya*, 1998. P. 111 [in Ukrainian].
3. Z kontsertnoyi sali. [From the concert hall]. *Dilo*. 1933. № 117. p. 3. [in Ukrainian].
4. Istoriya domu Sester Sluzhebnyts' u Truskavtsi. [History of the house of the Sisters Servants of Mary Immaculate in Truskavets]. URL: https://ssmi-ua.org/domy_truskavets.html. [in Ukrainian].
5. Kyshakevych J. Dukhovni tvory. [Spiritual works]. Lviv: *VNTL-Klasyka*, 2003. p. 162. [in Ukrainian].
6. Kyuanovs'ka L. Tvorchist' ottsya Yosyfa Kyshakevycha. [Creativity of father Josyp Kyshakevych]. Lviv: *Poklyk sumlinnya*, 1997. P.95. [in Ukrainian].
7. Luzhnyts'kyy H. Ukrayins'ka Tserkva mizh Skhodom i Zakhodom. [The Ukrainian Church between East and West]. Philadelphia: *Providence*, 1954. p.724. [in Ukrainian].
8. «Mariys'kyy kalyendar-al'manakh» na 1939 rik. ["The Virgin Mary calendar-almanac" for 1939]. *Chytyvo*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Mariyskyi_kaliendar-almanakh/Na_1939_rik/ [in Ukrainian].
9. Medvedyk Yu. Ukrayins'ki bohorodychni kanty druhoi polovyny XVII – XVIII st. [Ukrainian chants of the Virgin Mary of the second half of the 17th - 18th centuries]. *Narodna tvorchist' ta etnohrafya*. Kyiv, 1999. №. 4. P. 71-80. [in Ukrainian].
10. Muzychnyy final svyata. [Musical finale of the holiday]. *Meta*. 1933. № 19. p. 3. [in Ukrainian].
11. Ovsyanyk Yu. Katakombna Tserkva zdyyuvala svit. [The Catacomb Church surprised the world]. *Zbruch*. URL: <https://zbruc.eu/node/26977> 26.07.22 [in Ukrainian].
12. O spomahay nas, Divo Mariye. [O help us, Virgin Mary] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2kokUNHfegs> [in Ukrainian].
13. Rudakevych O. Ukrayins'ka natsional'na ideya v dukhovniy muzytsi Halychyny u XIX st. [The Ukrainian national idea in the sacred music of Halychyna in the 19th century]. *Kyyivs'ka tserkva*. 2000. № 3 (9). pp. 133–135. [in Ukrainian].
14. Svyatochna akademiya. [Festive Academy]. *Novyy chas*. 1933. May 11, 1933. p. 2. [in Ukrainian].
15. Spivay Ukrayino. Khorovi tvory (dlya molodshoho skladu). [Sing Ukraine. Choral works (for younger members)]. Lviv. 2008. P.100 c. [in Ukrainian].
16. Khvorostovs'ka O. Muzyka i svyashchenstvo – dva kryla yoho dushi. [Music and priesthood are two wings of his soul]. *L'vivs'ka poshta*. 2014. № 46. URL: <https://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/24999> 26.07.22 [in Ukrainian].
17. Khvorostovs'ka O. «Toy z'yizd stav nashym pershym Maydanom»: do 30-litty z'yizdu «Ukrayins'ka molod' – Khrystovi». ["That congress became our first Maidan": to the 30th anniversary of the congress "Ukrainian Youth to Christ"]. *Religious Information Service of Ukraine*. URL: https://risu.ua/toj-zyizd-stav-nashim-pershim-majdanom-do-30-littyazyizdu-ukrayinska-molod--hristovi_n113080 [in Ukrainian].
18. Chekal's'kyy R. Vesna vidrodzhenoho Plastu v 1989 rotsi. Spohady pershoho holovy. [Spring of the revived Plast in 1989. Memories of its first head]. *Istorychna pravda*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/05/30/155746/> [in Ukrainian].
19. Shchurat V. Mariyns'kyy kul't na ukrayins'kykh zemlyakh davn'oyi pol's'koyi derzhavy. [The cult of the Virgin Mary on the Ukrainian lands of the ancient Polish state]. Lviv, 1910. P. 21. [in Ukrainian].
20. Shchurat V. Utecha z Pochayeva. [Escape from Pochayiv]. *Zbruch*. URL: <https://zbruc.eu/node/2844> [in Ukrainian].